

УДК 741.5:32:[75.045::582.99](470+571:477)“2022/2024”
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2025.59.13735>

СИМВОЛІКА СОНЯШНИКА У ВІТЧИЗНЯНІЙ КАРИКАТУРИСТИЦІ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022–2024 РОКІВ: ТЯГЛІСТЬ ТРАДИЦІЙ І СУЧАСНІ КОНТЕКСТИ

Лілія ПИТЛЬОВАНА

Український католицький університет,
кафедра історії

вул. Козельницька, 2а, Львів, 79026, Україна

e-mail: pytllovana@outlook.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5700-9992>

Стаття присвячена аналізу використання символіки соняшника у сучасній українській карикатуристиці. Простежується історія появи символічного образу соняшника у світовій та українській візуальній культурі, продемонстровано тяглість його використання у західному та вітчизняному образотворчому мистецтві з часу появи рослини на європейському континенті і дотепер. Продemonстровано, що російсько-українська війна 2014–2025 років актуалізувала звернення художників до притаманних українській культурі архетипних образів, зокрема, рослинних, одним з найважливіших з яких є образ соняшника. На основі аналізу карикатур виокремлено сюжети, в яких використовується образ соняшника, його маркерні ролі та символічні модальності. Встановлено, що карикатуристи найчастіше вдавалися до використання образу соняшника як маркера українськості; сили і рішучості Збройних Сил України боротися з ворогом; символу родючості українських земель. Соняхи слугують символічною зброєю воїна-козака, або її елементом на малюнках, які проводять паралелі між козацтвом і сучасними ЗСУ. Часто соняхи виступають як частина української державної символіки, а також у ролі оберегів українського народу під час воєнного лихоліття.

Встановлено, що карикатури 2022–2025 років із символікою соняшника мають виразний мобілізаційний та надихаючий потенціал. Художники чи то інтуїтивно, чи то навмисно використовують лише те символічне значення рослини, яке склалося у ментальності українського народу впродовж всього часу вирощування цієї культури на наших теренах, і яке успадкувало з огляду на фізичну схожість і біологічні властивості міфічні уявлення про сонце найдавніших часів.

Саме таке використання символіки соняшника на карикатурах періоду російсько-української війни не є випадковим, адже збиття Boeing 777 біля Донецька та Іловайська трагедія пов'язані з соняшниками більше їх локалізацією у місцях вирощування рослини, натомість використання соняшника як символу сонця, добробуту, вірності, працелюбності є глибоко вкоріненим в українську культуру і ментальність.

Ключові слова: Збройні Сили України (ЗСУ), карикатура, російсько-українська війна, Росія, символ, символіка, соняшник, Україна

Постановка проблеми. Візуальна складова є важливою частиною інформаційної політики України в умовах протистояння повномасштабній агресії Російської Федерації. Особливе місце в ній посідають політичні карикатури, які з огляду на особливості сатиричного жанру, нескutoго формальностями, притаманними офіційним ЗМІ, мають широке поле для репрезентації цього протистояння у художній формі, і водночас, найохочіше сприймаються масовим читачем. У карикатурі велике значення має не лише сюжет і композиція, а й стилістичний і символічний зміст, якими наповнюються репрезентовані у них образи. Аналіз використання авторами таких архетипних образів-символів як соняшник дасть можливість ефективнішого відчитування метафоричного змісту карикатур, їхніх смислових послань і значень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній історіографії обмаль досліджень, які б займалися вивчення української політичної карикатуристики періоду російсько-української війни. Серед важливих варто назвати дослідження Лілії Питльованої, яка послідовно проаналізувала і загальні особливості карикатур досліджуваного періоду, і окремі питання, як от репрезентацію образу зовнішнього ворога, проблем ядерної та енергетичної безпеки, тяглості військових традицій ЗСУ тощо¹. Серед праць загальноісторичного і методологічного характеру слід відзначити статтю Юлії

¹ Лілія Питльована, “Історико-фольклорний образ козака Мамаєва як символ тяглості національної військової традиції у репрезентації сучасної української карикатуристики”, *Воєнно-історичний вісник* 50 (4) (2023): 79–87; Вона ж. “Проблеми світової ядерної та енергетичної безпеки під час російсько-української війни 2022–2023 років у репрезентації сучасної карикатуристики”, *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Львів, 12 травня 2023 р.)*, упорядники Мальський М. З., Лещенко Л. В., Кучик О. С., Вовк Р. В. (Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2023), 98–102; Вона ж. “Репрезентація образу зовнішнього ворога у карикатурі журналу “Перець” під час російсько-української війни 2022 року”, *Військово-науковий вісник* 38 (2022): 243–265.

Лотоцької, яка розглядає особливості втілення ідеї сакральності довкілля в образах рослинного світу на основі прикладів українських творів мистецтва², а також американського науковця Крістіана Хенсена, що досліджує історію соняшника, його міфологічні та символічні значення³.

Мета статті полягає в дослідженні історії використання символіки соняшника в образотворчому мистецтві, тяглості традицій використання українськими художниками-карикатуристами образу соняшника, його символічних значень та контекстуалізації в умовах російсько-української війни, мотиваційного і мобілізаційного потенціалу таких карикатур.

Виклад основного матеріалу. Рослинні мотиви використовувалися в образотворчому і декоративно-ужитковому мистецтві з найдавніших часів. Уже у X–IV тис. до н. е. рослинний символізм присутній у віруваннях, мистецтві, фольклорі мисливських і ранньохліборобських племен Південної та Східної Європи, Близького Сходу та Малої Азії⁴. Образи рослин, тварин, природних явищ та об'єктів належать до найархаїчніших ідентифікаторів етнічного світогляду, міфології, традиційних уявлень. Вони продовжують існувати й у свідомості сучасних людей, хоча, зазвичай, у прихованих формах⁵.

Символи сонця і рослин, що нагадують його за формою, віддавна присутні у житті людини. Античні греки використовували як символ бога сонця Геліоса квітку геліотропа, яка має властивість повертати свої суцвіття вслід за рухом світила по небосхилу.

У племен ацтеків та інків символом Сонця слугував соняшник, зовнішній вигляд і особливості зростання якого створювали прямі алузії з денним світилом, і всім, що асоціюється з ним: світлом, теплом, енергією. Найімовірнішою батьківщиною соняшника була Північна Америка (південний захід США, Мексика), звідки цей рід рослин поширився до Південної Америки. Після потрапляння соняшника до Європи його образ стає часто вживаним у культурі та мистецтві багатьох народів.

Символічні зображення соняшника, зазвичай, відтворюють реальну форму його кошика, наповненого насінням і оточеного жовто-гарячими пелюстками. Зустрічаються також антропоморфні образи, в яких рослина наділяється фізичними і психічними рисами (властивостями) людини, але при тому не позбавляється свого природнього вигляду.

У ранньомодерний час соняшник описувався у багатьох ботанічних трактатах, зокрема, іспанця Ніколаса Монардеса (1493–1588) у його “*Historia medicinal de las cosas que se traen de nuestras Indias Occidentales*” (1565); фламандця Ремберта Додунса (1517–1585) у “*Stirpium historiae pemptades sex*” (1583); німецького вченого-гуманіста, ботаніка Йоахіма Камерарія Молодшого (1534–1598) у “*Camerarius Florilegium*” (1589); англійця Томаса Хеппіота (1560–1621) у “*A Briefe and True Report of the New Found Land of Virginia*” (1590); Маттіаса де Лобеля (1538–1616) в “*Icones stirpium, seu, Plantarum tam exoticarum, quam indigenarum*” (1591); Басіліуса Беслера в “*Hortus Eystettensis*” (1613) та ін.

У них соняшник, зазвичай, представлявся як екзотична рослина і мав різні назви, так чи інакше пов'язані з сонцем – сонячна рослина, сонячна квітка, сонячна корона тощо. Оскільки іспанським конкістадором Франсіско Пісарро соняшник був виявлений у Перу, то починаючи з Р. Додунса, його часто називали перуанською хризантемою. Автор пояснював, що рослина увінчана квіткою виняткового розміру, вона вже вирощується у садах королівського палацу в Мадриді та в ботанічному саду в Падуї, тоді як в Нідерландах зуміли виростити рослину середнього розміру, однак холодна зима завадила їй зацвісти⁶.

Кожен такий трактат супроводжувався чудовими ілюстраціями, інколи у бароковому стилі, як от у визнаному скарбом ботанічної літератури творі Б. Беслера, які знайомили читачів із дивовижною рослиною і започаткували історію європейської іконографії соняшника.

Зображення Б. Беслера вражало своїми розмірами і сміливою хрестоподібною композицією, яка наповнювала квіткову голівку та стебло відчуттями сили та релігійного благоговіння перед природою. Симетричний дизайн робив диск квітки фокусною точкою, навколо якої ритмічно розкинулися

² Віта Лотоцька, “Сакральність мотивів рослинного світу в українському пластичному мистецтві”, *Народознавчі зошити*, 6 (132) (2016): 1423–1427.

³ Kristan M. Hanson, “Sunflower: Knowledge, Myth, and Meaning”, *Plant Humanities Lab. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks*, 2021, accessed December 2, 2024, <https://lab.plant-humanities.org/sunflower>

⁴ Микола Дмитренко, “Символ. Символіка. Фольклор”, *Україна в етнокультурному вимірі століть: збірник наукових праць. Вип. 5: Міфи і символіка в етнокультурі українців* (Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015), 22.

⁵ Оксана Левчук, “Зооморфні образи українського фольклору: історія і методологія дослідження”, *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* 15 (2011): 173.

⁶ Lucia Tongiorgi Tomasi, *An Oak Spring flora: flower illustration from the fifteenth century to the present time: a selection of the rare books, manuscripts and works of art in the collection of Rachel Lambert Mellon*. (Upperville, Va.: Oak Spring Garden Library, 1997), 156.

променеподібні пелюстки, а серцеподібне листя забезпечувало декоративну пишність. Такі зображальні стратегії були інноваційними для того часу, адже на відміну від більшості економічних ілюстрацій, ставили красу соняшника вище за його споживчу цінність. Малюнок став впливовою моделлю для візуалізації соняшника, яка простежується і у сучасних візуальних стереотипах рослини.

Сучасну родову назву *Helianthus annuus* соняшнику дав видатний шведський натураліст Карл Лінней у XVIII ст. у своїй “*Critica botanica*” (1737), де захоплювався променистою красою рослини, змодельованої за формою сонця⁷.

Європейці довгий час вирощували соняшник як декоративну і лікарську рослину. Мешканці Європи відразу високо оцінили потужну візуальну привабливість соняшника, і вже з XVI ст. він став знаковим у культурі, літературі, живописі. Художникам XVI–XVII ст. був невідомий (або ними не враховувався) той факт, що зрілій рослині геліотропізм непритаманний⁸, тому вони асоціювали його з такими людськими рисами як відданість і постійність.

Починаючи з ранньомодерних часів соняшник став часто використовуваним мотивом у християнському мистецтві, де виступав як знак божественної благодаті та світла Христа. Спочатку він почав з'являтися на відповідних зображеннях замість знайомих європейських квітів із давнім “християнізованим” родоводом – чорнобривців і геліотропів. Їх значущість зрештою не зникла, але значно зменшилася внаслідок того, що соняшник перебрав на себе асоційовані з ними речі і поняття.

Згаданий вже Й. Камерарій Молодший упродовж 1590–1604 років опублікував три збірки “*Symbola et emblemata ex herbis et animalibus*”, в яких запровадив стандарт повернутого догори соняшника з людським обличчям, який приймає сонячне проміння. Малюнок супроводжувався латинський дистих, який роз'яснював значення символу: “Як промені сонця обертають цю квітку, так добрий Христос спрямовує мій розум”⁹.

Знаний ботанік допоміг натуралізувати соняшник у його новому контексті, вдавшись до метафори з платонівського “Тимея”, яка проголошує, що людина закорінена не в землі, а в небі так, що душа підтримує тіло у вертикальному положенні, в позі устремління. Камерарій підкреслював людський вимір символічного потенціалу соняшника: “І так само, як квітка завжди дивиться на сонце... і завжди дивиться на вищі речі, так і нам набагато більше личить постійно підносити очі нашого розуму до подателя всіх благ... і не вдивлятися в ті блага, які є земними, швидкоплинними і чуттєвими: показуючи себе, згідно з Платоном, небесними рослинами”¹⁰. Імплицитна спорідненість між соняшником і людською фігурою, які прагнуть до небесного освітлення і слідує у парі, була використана в ілюстраціях до релігійних текстів XVII ст.

Іконографічне поєднання естетичних якостей соняшника з його ботанічною специфікою можна побачити на знаменитому “Автопортреті з соняшником” (1632–1633) фламандця Антоніса Ван Дейка (1599–1641). Картина сповнена золотистими тонами. Однією рукою придворний живописець перебирає розкішний золотий ланцюжок, подарований англійським королем Карлом I, іншою вказує на пишну голівку та міцне листя золотого соняшника – квітковий вияв його вірності своєму покровителю¹¹.

В епоху Ренесансу рослинна тематика активно використовувалася на картинах фламандської школи квіткового натюрморту і навіть у художників-аніمالістів, таких, зокрема, як Мельхіор де Гондекутер (1636–1695). Найвідоміша голландська художниця того часу Марія ван Остервейк (1630–1693) на своїх картинах часто зображала одночасно квіти і весняні як от тюльпан, і пізнього літа – соняшник. Таке поєднання ми можемо побачити у “Букеті квітів у вазі” (бл. 1670) і у “Квітах в орнаментованій вазі” (бл. 1670–1675). У верхній частині останньої картини соняшник та опійний мак навмисне повернуті один до одного, аби викликати в уяві асоціації, цілком зрозумілі тогочасним глядачам. Соняшник слугував метафорою побожних християн, які в усьому слідує за Христом. Натомість мак, який уникає світла, навпаки, асоціювався з темрявою і ніччю. Важко уявити, щоби Ван Остервік, яка була відома своєю побожністю, не хотіла передати за допомогою цікавого протистояння двох таких значущих квітів певне послання¹².

⁷ Kristan M. Hanson, “Sunflower: Knowledge, Myth, and Meaning”.

⁸ Ibidem.

⁹ John Peacock, *The look of Van Dyck: the self-portrait with a sunflower and the vision of the painter*. (Florence: Routledge, 2017), 135–136.

¹⁰ Цит. за: Peacock, *The look of Van Dyck: the self-portrait with a sunflower and the vision of the painter*, 138.

¹¹ Kristan M. Hanson, “Sunflower: Knowledge, Myth, and Meaning”.

¹² Maria van Oosterwyck, “Flowers in an Ornamental Vase”, accessed December 2, 2024, <https://www.mauritshuis.nl/en/our-collection/artworks/468-flowers-in-an-ornamental-vase/>

Ще цікавіший сюжет у її ж картині “Ванітас із соняшником і скринькою для коштовностей”. Нагадування про неминучу смерть і нікчемність земних цінностей художника робить у традиційному стилі, зображуючи череп, викинуті квіти, що лежать на столі, і напівз’їдений апельсин серед золота та дорогоцінностей. Однак, Остервейк додає сюди і символи воскресіння, що майже не трапляється в аналогічних алегоричних натюрмортах, – метелик на листку однієї з троянд, а також соняшник, що схиляє свою голівку над скрижалями Заповіту. У такий спосіб художника знову передає послання своєї віри у те, що попри приречення на смерть ми можемо знайти надію у Христовому Воскресінні¹³.

У першій половині XIX ст. найпроникливіше до квітів, їх значень зверталися поети і художники-романтики, особливо англійські. До кінця періоду квітова символіка викристалізувалася у соціальний код вікторіанських леді та джентльменів. При тогочасних вимушених моральних обмеженнях у виявленні почуттів квіти почали виконувати функцію таємного шифру. У зашифрованих букетах кількість листків могла вказувати на дату і час таємного побачення, вид квітів – на емоційний намір зустрічі. За часів правління Вікторії навіть було видано низку книг із квітковим шифром¹⁴.

Рослинні символи були важливими у живописі митців створеного 1848 р. британського Руху мистецтв і ремесел, Руху Естетизму, а також прерафаелітів. Їх твори були сповнені як відтворення натуралістичних деталей природних об’єктів, так і таємничого і поетичного символізму, і соняшник в них посідав одне з ключових місць. Оскар Вайльд писав, що ця рослина ніби навмисне створена для мистецтва Англії, є частиною кращих зразків національного орнаменту, а пишна легова краса соняшника постійно надихає художників¹⁵.

У прерафаелітів соняшник часто слугував символом розширення свободи жінки, її можливостей вибору, духовного оновлення, водночас у картинах на релігійну тематику продовжуючи символізувати Ісуса Христа та християнське благочестя.

Соняшник став одним із символів суфражистського руху у Британії кінця XIX – початку XX ст. Його учасниці, відповідаючи на агресивну антисуфражистську кампанію, яка зображала їх як “антижінок”, які не зацікавлені ні в романтичних, ні в сімейних відносинах, яким байдуже на материнські обов’язки і почуття, на свого чоловіка, використовували рослину як символ власної жіночності.

Із 1896 р. соняшник був символом Національної американської жіночої суфражистської асоціації, фігуруючи на всіх її офіційних і рекламних матеріалах. Тож, на задіяній у спеціальній виставці 1915 р., що мала на меті збір коштів для суфражистської кампанії, знаменитій картині Мері Кассатт (1844–1926) “Жінка з соняшником” (“Мати і дитина, відображені в дзеркалі”; бл. 1905) рослина мала виразне політичне значення¹⁶.

Наприкінці XIX ст. європейські художники продовжували досліджувати виразальні можливості фарб, рослин і квіткових форм у жанрі натюрморту. Свій фірмовий стиль зображення одомашнених соняшників створив Вінсент Ван Гог. Для картини 1888 р. з однойменною назвою він використав вражаючий діапазон інтенсивних жовтих, охристих, гірчичних і золотисто-помаранчевих кольорів, створивши сяючий букет-метафору яскравого теплого світла південної Франції.

Важливо, що Ван Гог у своїй любові до соняшника радикально відходить від візуальних умовностей представлення його на піку цвітіння. Його дозрілі, інколи зів’ялі і кинуті помирати соняшники руйнують усталену тенденцію цінувати соняшник, насамперед за його красу чи корисність, а також кидають виклик укоріненому припущенню, що такі природні ресурси невичерпні. Соняшникові *memento mori* Ван Гога запрошують людей приділяти більше уваги, турботи та вдячності до усіх рослин¹⁷.

Соняшник можна побачити і на картинах представників авангардних напрямків європейського мистецтва початку XX ст., зокрема, німецьких експресіоністів, таких як Ернст Кірхнер (1880–1938) – “Жіноча голова з соняшниками” (1906); Еміль Нольде (1867–1956) – “Соняшники” (1917, 1926, 1928, 1932, 1936, 1944), “Родина” (1931), “Маленькі соняшники” (1946); Отто Мюллер (1874–1930) – “Циганська мадонна” (1927), “Циганки з соняшниками” (1927).

¹³ “3 Memento Mori That are to Die For?”, accessed December 2, 2024, <https://clocktower.ucollege.edu/articles/2018/3-memento-mori-that-are-to-die-for>

¹⁴ Gretchen Scoble and Ann Field, *The Meaning of Flowers: Myth, Language & Lore*. (San Francisco: Chronicle Books, 2014), 6–7.

¹⁵ Oscar Wilde, *Essays and Lectures*. (London: Methuen & Co. LTD, 1913), 154.

¹⁶ Nikki Georgopoulos, “Mary Cassatt’s Suffragist Symbolism”, accessed December 2, 2024, <https://www.nga.gov/blog/cassatt-suffragist-symbolism.html>

¹⁷ Kristan M. Hanson, “Sunflower: Knowledge, Myth, and Meaning”.

Поширившись Європою, соняшник потрапив на територію сучасної України, землі та клімат якої виявилися придатними для його культивування, а масове вирощування у розпочалося у XVIII ст. Однак, уже у XVII ст. він використовувався як елемент рослинного декору у церковній архітектурі, зокрема, при оформленні вівтарів, іконостасів, царських і дияконських врат, за смисловим навантаженням пов'язуючись з образом Христа¹⁸.

З середини XIX ст. соняшник став постійним елементом української візуальної культури, творів декоративно-ужиткового мистецтва, зокрема, вишивки. Він не завжди мав символічне значення, радше просто засвідчував популярність рослини у присадибному господарстві українців. Лише на початку XX ст. Михайло Жук (1883–1964) та Георгій Нарбут (1886–1920), умістивши соняшник поряд із чорнобривцями і кетягами калини, запровадили його до пантеону українських символів¹⁹. Рослина почала асоціюватися з українською національною ідентичністю, символізувати єдність та добробут.

Соняшник часто бачимо на картинах батька модерної школи українських пейзажистів²⁰ Яна Станіславського (1860–1907) – “Соняшники і хати”, “Соняшники на городі. С. Попівка в Україні”, “Студія соняшників” (всі – 1905). У всьому багатстві плерерного матеріалу митець завжди знаходив справжню поезію життя, наближену до народного світовідчуття, не стільки милувався натурою, скільки емоційно переживав її, і вчив своїх учнів сприймати українську природу як серйозне явище, а не опускатися до малювання фальшиво-сентиментальних “малоросійських красивидів”²¹.

До школи Я. Станіславського належали майже всі українські імпресіоністи, зокрема, Іван Труш (1869–1841), Олекса Новаківський (1872–1935), Михайло Жук (1883–1964), Іван Кулець (1880–1952), Іван Бурячок (1877–1936), Віктор Масляніков (1877–1944). Вірним послідовником корифея став постімпресіоніст Микола Бурачек (1871–1942), який очолив майстерню пейзажу у створеній 1917 р. у Києві Українській Академії Мистецтв²². У центрі етюду “На городі”, створеного у наближеному до понт-авенського клуазонізму стилі, знаходиться соняшник із важким схиленим додолу суцвіттям. Причому, на відміну від Я. Станіславського, у палітрі якого переважали вохристі, коричнево-золотаві тони, що з'являються у природі в період дозрівання соняшників, Бурачек використовував умовні синтетичні барви, які відтворювали природу у формальний спосіб, потенціюючи враження декоративності та неприродної казковості, роблячи сюжет небуденним²³.

У “Соняшниках” (1980) закарпатського художника Ернеста Контратовича (1912–2009), однією з особливостей пейзажів якого була притаманна В. ван Гогу тенденція персоніфікувати деталі красивиду, алегорично уподібнювати його жанру портрета, митець переносить акцент на індивідуальність, майже одухотвореність квітів²⁴. Жовто-гарячі голови соняхів на граціозних стеблах вдивляються у того, хто дивиться на картину митця.

Сюжети інших картин Е. Контратовича, центральним об'єктом яких є соняшники, присвячені сакралізації повсякденної праці, а також відображенню обрядових подій (весілля, свята, заручини).

Соняшник був улюбленою квіткою Володимира Патики (1926–2016), в якого рослина символізувала одночасно сонце та Україну, осінь і урожай, а іноді – домашній затишок і достаток. Митець впродовж усього життя звертався до символічного тлумачення цієї рослини, найвідоміші його втілення – картини “Урожай соняшників” (1975), “Осінь” (1976), “Натюрморт із соняхами і рибою” (1980), “Урожай із Рокитного” (1987), “Соняхи у синьому відрі” (1996), “Соняшники на зеленому” (1999), “Соняхи в інтер'єрі” (2010), “Соняшники” (2010). У деяких із згаданих картин В. Патик відверто віддавав данину класичному образу соняшника В. Ваг Гога, але водночас збагачував його національним колоритом. Поле соняшників, як алегоричний символ України, бачимо на полотні “Земля Шевченкова” (1981),

¹⁸ Світлана Оляніна, “Український іконостас XVII–XVIII ст.: семантика пластичного образу”, Дис. ... д-ра мист.: 17.00.05, (Львів: Львівська національна академія мистецтв, 2020), 159–160, 183, доступно 2 грудня 2024, <https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/speccrada/Dusertacii/2020/oliana/web.%20Дисертація%20Оляніна.pdf>

¹⁹ Діана Клочко, “Наші трагічні й життєствердні соняхи”, *Український тиждень*, 30.08.2023, доступно 2 грудня 2024, <https://tyzhden.ua/nashi-trahichni-j-zhyttestverdni-soniakhy/>

²⁰ Дмитро Антонович, *Ян Станіславський (1860–1907)*. (Прага: Видавництво Української Молоді, 1926), 9.

²¹ Володимир Петрашик, “Ян Станіславський і Микола Бурачек – натхненні красою української природи”, *Художня культура. Актуальні проблеми* 4 (2007): 387, 391–392.

²² Антонович, *Ян Станіславський (1860–1907)*, 14.

²³ Іванна Павельчук, “Постімпресіонізм в українському живописі XX – початку XXI століття: історичні витоки, джерела інспірацій, специфіка розвитку”, Дис. ... д-ра мист.: 17.00.05, (Львів: Львівська національна академія мистецтв., 2020), 290–292, доступно 2 грудня 2024, https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/speccrada/Dusertacii/2020/november2020/IVA_Doctor.pdfC.290-292.

²⁴ Там само, 375–377.

тоді як на картинах 1990-х років до символічного потенціалу додаються міфологічні акценти – достигле суцвіття з чорним насінням, як алюзія планети Земля тощо²⁵.

До образної символіки соняшника зверталися і такі живописці як Олекса Новаківський (1872–1935), на чийому натюрморті “Багатство України” (1917) рослина займає одне з центральних місць; Катерина Білокур (1900–1961) – “Соняшники” (1950-і роки); Марія Примаченко (1908–1997) – “Соняшник і горох” (1962), “Соняшник із бджолами” (1962), “Соняшник життя” (1963; (робота є алюзією на сакральне, символічне зображення світового дерева як втілення уявлень наших предків про те, як влаштований світ²⁶), “Дарую українську паляницю всім людям на землі” (1982); Романа Сельського (1903–1990) – “Соняшники” (1975) та багатьох інших.

Особливістю всіх вищезгаданих творів є поєднання реалістичного зображення фізіологічних деталей соняшника з його символічним і метафоричним змістом, глибока вкоріненість у національний ґрунт та народну творчість. Соняшник у них є земним втіленням сонця в правічному його тлумаченні як джерела життя, символом вірності, відданості, щастя і радості людської праці на землі, рідного дому, України.

На жаль, контексти української історії перших десятиліть ХХІ ст., пов’язані з російсько-українською війною, творять нові модальності символіки соняшника. Трагічного забарвлення вони набули 2014 р. після двох подій, що сталися на сході України. По-перше, йдеться про падіння на соняшникові поля Донеччини (на території сепаратистської “ДНР”) малайзійського пасажирського лайнера Boeing 777, збитого з російського ЗРК “Бук”, у результаті чого загинули сотні людей сотні. Меморіал поблизу голландського аеропорту Схіпгол оточений насадженими соняшниками, які є важливим елементом вшанування пам’яті жертв трагедії.

По-друге, про розстріл 29 серпня 2014 р. російськими загарбниками колони з українських військових, які виходили з оточення під Іловайськом т.зв. зеленим коридором. Соняшникові поля, крізь які він пролягав, виявилися залиті кров’ю сотень українських захисників. Соняшник став символом Дня пам’яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, який встановлений Указом Президента України від 23 серпня 2019 р. Щорічно золоті голівки соняхів схиляються у сумі за втраченими життями наших воїнів.

Старі та нові символічні змісти соняшника репрезентовані й у сучасній карикатурі. Вона априорі не є інструментом пропаганди, але будучи реакцією на гостроактуальні події, через цифрові ЗМІ і соціальні мережі здатна відігравати мобілізуючі та спонукальні функції у суспільстві. Графічна сатира є і відображенням громадської думки, і, водночас, засобом впливу на неї. Під час російсько-української війни карикатура стала важливою формою політичного дискурсу і всередині нашої країни, і поза нею. Тематично одні малюнки найчастіше критикують зовнішню політику Росії, президента Путіна, розв’язану ним агресивну війну проти України тощо. Інша група карикатур є рефлексією на спосіб переживання воєнного лихоліття цивільним населенням і, водночас, на героїчну боротьбу Збройних Сил України на фронтах війни.

Спільною рисою карикатур обох груп, де присутній символізм соняшника, є його життєствердний характер. Художники чи то інтуїтивно, чи то навмисно використовують лише те символічне значення рослини, яке склалося у ментальності українського народу впродовж всього часу вирощування цієї культури на наших теренах, і яке успадкувало з огляду на фізичну схожість і біологічні властивості міфічні уявлення про сонце язичницьких часів.

На нашу думку, така репрезентація не є випадковою, адже, вищезгадані трагічні події пов’язані з соняшниками більше їх локалізацією у місцях вирощування рослини, натомість використання соняшника як символу сонця, добробуту, вірності, працелюбності є глибоко вкоріненим в українську культуру і ментальність.

Художнім осмисленням одного з перших епізодів російського повномасштабного вторгнення, став малюнок карикатуриста Юрія Журавля (див. мал. 1)²⁷. Йдеться про протести місцевого населення після входу окупаційних військ у м. Генічеськ. Однією з тих, хто вийшов на головну площу міста, була Світлана Панкова, яка порадила загарбникам покласти у кишені насіння, щоби після їх загибелі

²⁵ Іванна Павельчук, 427–428.

²⁶ Лотоцька, “Сакральність мотивів рослинного світу в українському пластичному мистецтві”, 1426.

²⁷ Юрій Журавель, “А вам казали: не на.., а В Україну!” 26.02.2022, доступно 2 грудня 2024, <https://armyinform.com.ua/wp-content/uploads/2022/04/ne-na-ukrayinu-a-v.jpg>

бодай соняхи вирости. У 2023 р. окупаційна влада репресувала Світлану, звинувативши в екстремістській діяльності і змусивши публічно вибачатися за свої слова²⁸.

Карикатура також обіграє вживання граматичних форм “в Україні” та “на Україні”, яке ще донедавна було предметом публічних і наукових дискусій. Сьогодні є зрозумілим, що хибна конструкція “на Україні” є спадщиною польського і російського історичних наративів, які впродовж століть трактували Україну як частину власних володінь, і, відповідно, ознакою її поневолення²⁹. Росія донині використовує це словосполучення з політичних мотивів як інструмент лінгвістичної агресії проти України для заперечення її державності.

Мал. 1. Журавель Ю. “А вам казали: не на..., а В Україну!” 26.02.2022

Мал. 2. Журавель Ю. “Перемогли нацизм – переможемо і рашизм” 08.05.2022

“А вам казали: не на..., а В Україну!” проголошує напис на малюнку, на якому з російського вояка, від якого з землі стирчать тільки ноги в армійських черевиках, вже проросли веселого вигляду соняхи. Вони трохи з подивом дивляться на інших окупантів з російським триколом на нашивках, яким рука з-за хмари всипає у кишені нові порції насіння. Автор влучно демонструє, що фраза “на Україні” утнула з росіянами лихий жарт, і вони один за одним опиняються “В” українській землі.

Ідею з проростання соняхів Ю. Журавель використовує і в приуроченій дню перемоги над нацистською Німеччиною карикатурі “Перемогли нацизм – переможемо і рашизм!” (див. мал. 2)³⁰. На малюнку бачимо дві продірявлені каски. Нижня – з емблемою нацистської організації СС у формі здвоєної руни сігеля, і верхня – з латинською буквою “Z” – рашистським символом “спеціальної військової операції”, який Україною і більшістю країн світу визнаний неонацистським, таким, що прославляє військову агресію³¹. Крізь отвори від куль в обидвох шоломах пробивається все той же життєствердний соняшник.

Художник ставить на одну шальку терезів нацистську агресію у Європі 1939–1945 роках і сучасну російську агресію проти України, а також підводить глядача до думки, що кінець країн-ініціаторів теж буде однаковим.

Подібний сюжет бачимо і на карикатурі Олександра Коноваленка (див. мал. 3)³². На ній чорна ворона, присівши на кавун на баштані, з цікавістю розглядає пробиту каску з Z-емблемою і миски (носки) черевиків, що виглядають з-під землі. Птах припускає, що загарбник їв кавун із насінням, тому соковита ягода і проросла з його поховання. Поруч – могила давніша, на якій бадьоро квітнуть все ті ж соняшники.

²⁸ “Українку, яка на початку окупації радила росіянам класти насіння до кишень, планують судити за “екстремізм” 10.07.2023, доступно 2 грудня 2024, <https://bukvy.org/ukrayinku-yaka-na-pochatku-okupacziyi-radyla-rosiyanam-klasty-nasinnya-do-kyshen-planuyut-sudyty-za-ekstremizm/>

²⁹ Олександр Пономарів, *Культура слова: Мовностилістичні поради*. (Київ: Либідь, 2001), 225–227.

³⁰ Юрій Журавель, “Перемогли нацизм – переможемо і рашизм!” 08.05.2022, доступно 2 грудня 2024, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=556537492499204&set=a.262209375265352>

³¹ Лілія Питльована, “Репрезентація образу зовнішнього ворога у карикатурі журналу “Перець” під час російсько-української війни 2022 року”, *Військово-науковий вісник* 38 (2022): 255, 258

³² Олександр Коноваленко, Без назви, *Перець. Весела республіка*, 15 (2023): 4, доступно 2 грудня 2024, https://www.perets.org.ua/Журнал_перець_2023_15/?page=7

Олександр КОНОВАЛЕНКО

Мал. 3. Коноваленко О. Без назви. Перець. Весела республіка, 15 (2023)

На малюнку “Соняшник-мотанка”³³ Олексій Кустовський апелює до популярної в останні десятиліття назви традиційної української вузлової ляльки, яка, ймовірно, виникла і почала повсюдно вживатися лише наприкінці ХХ ст. Насправді термін “мотанка” не використовується ні етнографами ХІХ ст., ні у сучасних професійних та академічних текстах, ні у словниках, ні у довідниках. Популяризація нововинайденого терміну “мотанка” також часто супроводжується апелюванням до магічності та сакральності таких ляльок³⁴.

Однак, на думку відомого дослідника Олександра Найдена, основною функцією вузликових ляльок була ігрова, і лише ляльки з хрестом на обличчі були переважно обрядовими. Про решту можна лише робити припущення щодо їх належності до хатніх родових оберегів, шукаючи їх семантичні витоки у давніх обрядових антропоморфних першообразах. Симбіоз ляльки і рослини (лялька-дерево, лялька-трава, лялька-плід) становить особливий тип обрядових ляльок³⁵.

Лялька-соняшник О. Кустовського має саме магічно-обереговий зміст і типову для вузлових ляльок Середньої Наддніпрянщини іконографію. Голівка рослини окреслює традиційно пусте обличчя ляльки, на якому дві вишиті червоно-чорними нитками крайки утворюють хрест. Жовті пелюстки, зелені чашолистки і черешкові листки вкриті вишиваним орнаментом. Останні виглядають як стилізовані кінцівки. У виконанні художника соняшник-мотанка – це одвічний оберіг, який у лихоліття війни захищає кожного зокрема, і весь український народ.

Карикатура “Соняшникова рапсодія” (див. мал. 4)³⁶ вибудовує своєрідний архетип українського духу. У центрі композиції, виконаної у жовтогарячих тонах, – козак-захисник України, в якому вгадується іконографія архангела Михаїла. Два соняхи з розлогими пелюстками слугують йому

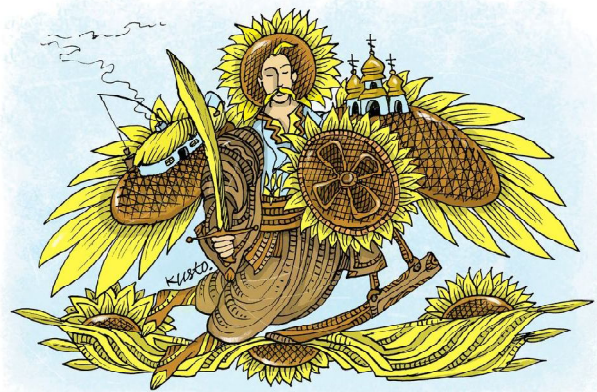
³³ Олексій Кустовський, “Соняшник-мотанка”, *Голос України*, 26.07.2023, доступно 2 грудня 2024, <http://www.golos.com.ua/article/372487>

³⁴ Марія Куряча, “Сучасна легенда ляльки-мотанки”, *Куншт*, 01.02.2024, доступно 2 грудня 2024, <https://kunsht.com.ua/articles/suchasna-lehenda-chomu-isnuvannia-lialky-motanky-ne-dovedene>

³⁵ Олександр Найдено, *Українська народна іграшка: Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості*. (Київ: АртЕк, 1999), 148–150, 162.

³⁶ Олексій Кустовський, “Соняшникова рапсодія”, *Голос України*, 21.06.2023, доступно 2 грудня 2024, <http://www.golos.com.ua/article/371653>

крилами, інший – щитом з квіткою-хрестом посередині. Ще один створює золочений німб над головою

Мал. 4. Кустовський О. **Соняшникова рапсодія**.
Голос України, 21.06.23

Мал. 5. Кустовський О. **Змієборець**.
Голос України, 20.03.2023

“Соняшникова рапсодія” вселяє надію в те, що як колись архангелу Михаїлу вдалося здолати диявола, так і тепер, у російсько-українській війні, з допомогою архистратига українському народу вдасться захиститися від ворога.

Тему козаків – переможців злих сил продовжує карикатура, яка звертається до традиційної іконографії Юрія (Георгія) Змієборця (див. мал. 5)³⁷. Цей християнський мученик і святий, що вважається покровителем воїнів, найвідоміший із легенди про перемогу над драконом (зімєм), який тероризував населення (в одних текстах, вигаданого міста Ласія в Палестині, в інших – лівійського міста Кирена), яке змушене було приносити йому у жертву домашніх тварин, а потім і людей. Святий Юрій вбив дракона (на іконах фігурує, зазвичай, спис або меч), врятувавши від смерті доньку місцевого царя, навернувши водночас усіх жителів міста у християнство. Що ж до історичної постаті Юрія Переможця, то вона пов’язана з військовою справою: він служив у римському війську і після того, як засудив політику гоніння на християн, був страчений за наказом імператора Діоклетіана.

В українській іконографії Юрія Змієборця найпопулярнішим є образ святого, який верхи на коні, зазвичай, білому, вбиває чудовисько. Образ Юрія Змієборця часто зустрічається у XVI–XVIII ст., що було зумовлено козацькими національно-визвольними змаганнями. В іконах того часу впізнавалися риси, притаманні українському побуту та культурі, вони підтримували дух українського народу і тих, хто боровся за нього³⁸.

Російсько-українська війна актуалізувала звернення до образу покровителя всіх воїнів і збройних сил. Святий Юрій постає перед нами в сучасних обладунках – уніформі ЗСУ, верхи на бронетранспортері, на якому розвівається жовто-блакитний стяг. Німб навколо його голови розфарбований у кольори прапора ЄС, а у руках воїн тримає спис у вигляді соняшника. Ним Змієборець вражає триголового дракона, а вірний БТР йому у цьому допомагає, притиснувши чудовисько до землі своїми гусеницями. На всіх трьох шиях дихаючого вогнем коричневого дракона бачимо червоні пов’язки з латинською буквою “Z” у білому колі, такою собі “недоствастикою”, що створює кольорні паралелі між символікою нацистської Німеччини та російської “СВО”. Жовто-гаряча голівка соняшника, яка вінчає спис бійця ЗСУ, слугує сучасною заміною прапора з хрестом, якого на окремих іконах тримає Юрій Змієборець.

Карикатури “Козацький світ”³⁹ і “Воїн”⁴⁰ продовжують тему бойової доблесті ЗСУ та історичної тягlosti національної військової традиції. На обох малюках соняшники відіграють важливу символічну роль. На першому весь козацький світ (світ сучасної української армії) розташований у розрізі квітки соняшника, з якої він і постав. Воїни в одностроях ЗСУ озброєні новітніми видами озброєнь, але одягнені у козацькі шапки, мають козацькі вуса й оселедці. Це не просто бійці – це ангели-хоронителі України та її народу з крилами і німбами над головами. Соняшник тут є

³⁷ Він же, “Змієборець”, *Голос України*, 20.03.2023, доступно 2 грудня 2024, <http://www.golos.com.ua/article/369217>

³⁸ Ніна Поліщук, “Українська іконографія святого Юрія Змієборця та Переможця”, *RISU*, 06.05.2020, доступно 2 грудня 2024, https://risu.ua/ukrajinska-ikonografiya-svyatogo-yuriya-zmiyeborcy-ta-peremozhcy_n104345

³⁹ Олексій Кустовський, “Козацький світ”. 27.04.2023, доступно 2 грудня 2024, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=6018565054879170&set=a.364125046989894>

⁴⁰ Він же, “Воїн”, *Голос України*, 15.03.2023, доступно 2 грудня 2024, <http://www.golos.com.ua/article/369116>

першоджерелом козацького, а отже, й українського (на що вказує численна державна символіка) світу, творцем його сакрального простору, його Альфою і Омегою.

Другий малюнок сюжетно перегукується з першим. Крилатий воїн із шаблею захищає уквітчану мальвами українську землю. Потужний пояс із соняшником-пряжкою оперізує і підтримує її. Соняшники також символізують одвічний рух сонця небом, зі сходу України на захід.

Соняшниковий дизайн бачимо і на створеному напередодні Дня незалежності України малюнку О. Кустовського, присвяченому державній символіці. Авторський тризуб має назву “Механіка”⁴¹. Соняшники на ньому відіграють роль шестерень, що з’єднують в одне ціле роботу всього механізму, який надійно підтримується стеблом і листками рослини.

Жовто-блакитний прапор на флагштоку соняшника зображено на карикатурі, приуроченій до Дня Державного прапора України⁴².

Соняшниково-пшеничними образами художник говорить про важливість мови як основи національної ідентичності (див. мал. 6)⁴³. На малюнку обидві рослини утворюють “ї” – тринадцяту букву українського алфавіту. У роки війни вона стала символом спротиву українського народу, тим, за чим відразу видно “своїх”⁴⁴. Сніп пшениці утворює основу літери, а дві розквітлі голівки соняшників слугують крапками над нею. Зі снопів зроблена бойова частина реактивної системи залпового вогню (РСЗВ), встановленої на вантажівку, кузов якої теж утворює буква “ї”. Ці метафори демонструють, що мова, слово, навіть одна буква – це, з одного боку, зброя, а з іншого – наш щит. Останню тезу на малюнку доповнює церква, бані якої увінчують пшеничні колоски, підкреслюючи, що віра і мова – запорука збереження нашої тожсамості.

Мал. 6. Кустовський О.
Мова моя
пшенично-соняшникова,
25.10.2023

Мал. 7. Кустовський О.
Балада про соняшник
2.08.2023

Символіка соняхів творить і карикатуру-рефлексію на події, пов’язані з “декомунізацією” київського монументу “Батьківщина-мати” на території Національного музею історії України у Другій світовій війні та заміною на її щиті герба СРСР українським тризубом (див. мал. 7).

Ідея реконструкції монументу викликала дискусії у суспільстві, зокрема, щодо його ролі в історичній пам’яті українців. Частина людей вважала, що розміщення державного символу на монументальному пам’ятнику радянської епохи жодним чином не наповнить його українським змістом. Друга група розцінювала пам’ятку як символ сучасного опору України російській агресії, і

⁴¹ Він же, “Механіка”, 18.08.2023, доступно 2 грудня 2024, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=640118956616716&set=a.364125046989894>

⁴² Він же, “Прапор на флагштоку соняшника”, *Голос України*, 23.08.2023, доступно 2 грудня 2024, <http://www.golos.com.ua/article/373195>

⁴³ Він же, “Мова моя пшенично-соняшникова”, 25.10.2023, доступно 2 грудня 2024, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=6649587555110247&set=a.364125046989894>

⁴⁴ Діана Маркітан, “ї” – більше, ніж літера”, *Ukrainer*, 16.05.2023, доступно 2 грудня 2024, <https://www.ukrainer.net/litera-i/>

що достатньо змінити на ній радянську символіку на українську⁴⁵. Третя – підкреслювала, що демократичний шлях розуміння свого минулого полягає у дбайливому ставленні до нього, збереженні старих пам'яток, а відповіддю на історичні питання мають бути сучасні пам'ятки культури, архітектури та історії, що враховуватимуть помилки минулого і будуть зроблені відповідно до нових інженерних і мистецько-художніх досягнень⁴⁶.

На малюнку⁴⁷ батьківщина-матір зодягнута у соняшникове листя, соняшникові голівки декорують її одяг, у неї лице-соняшник і щит-соняшник. Вістря мечу у правій руці теж прикриває соняшник, що підкреслює не агресивний, а оборонний характер монумента, бажання українського народу не війни, а миру.

Автор назвав свій малюнок “Балада про соняшник”. Це алюзія до однойменної поезії Івана Драча, одною з ідей якої є вміння бачити красу у тому, що оточує нас щодня, природньому і людському. Тому, карикатура може слугувати закликом спробувати оцінити своєрідну красу монумента, який є унікальною пам'яткою науки і техніки, в спогляданні якого зросло не одне покоління українців, і полюбити його в оновленому вигляді, як символ стійкості українського народу у війні проти російських загарбників. Тут соняшники, як земні сонця, зрощені людиною, нагадують нам, що вона, при бажанні, може творити прекрасне з усього.

Група малюнків вибудовує свої центральні ідеї, виходячи з наявності великої кількості насіння і пелюсток у кошику соняшника. Так, на карикатурі О. Кустовського у центрі соняшника бачимо козака Мамаю з кобзою в руках і шаблею біля ніг⁴⁸. Стандартизовані обличчя козаків зображені у кожному зернятку, демонструючи, що в Україні таких “мамаїв”, готових встати на захист держави, сотні та тисячі, як і тих, хто вже віддав за неї своє життя.

Символічною є і симетричність карикатури, яка створює модель Космосу за зразком буддистської, або індуїстської мандали, де Всесвіт окреслений зовнішнім колом, а світ божеств розташований у центрі. Тут Мамай виступає як центр козацького всесвіту, вписаного у контекст сучасної російсько-української війни⁴⁹.

Автор малюнка зізнався⁵⁰, що при його створенні надихався гравюрою американського художника українського походження Якова Гніздовського (1915–1985) “Соняшник”, яка свого часу прикрашала робочий кабінет президента Дж. Ф. Кеннеді у Білому домі. Твір Я. Гніздовського можна віднести до сучасного стилю оптичного мистецтва, візуально він теж нагадує мандалу. Насіння у соняшнику знаного графіка складається з кількох десятків розташованих згідно з послідовністю Фібоначчі фрактальних спіралей, які ідеально відтворюють симетрію рослини й усього живого на Землі.

Схожу ідею використано і в карикатурі⁵¹, епіграфом до якої взято цитату з поеми Івана Багряного “Мечоносці”: “Ми є. Були. І будемо МИ! Й Вітчизна наша з нами!” Ці “Ми” – це козаки, які виростають із кожного листочка обгортки і язичкової квітки соняшника. Тримавши шаблі наголо, й щільно примикаючи один до одного, вони забезпечують кругову оборону нашої держави. Її теж символізує квітка соняшника, насіння якої зображено у вигляді тризубів із жовто-блакитним стягом.

На іншому малюнку⁵² кругову оборону вже тримають не козаки, а РСЗВ M142 HIMARS. Зерняткова частина голівки соняшника з жовто-блакитним центром утворює їх ракетні контейнери, а пелюстки – транспортні автомобілі.

Пелюстки соняшника репрезентуються і як крилаті ангели-охоронці людських осель, по яких нещадно б'є ворог, порушуючи всі правила ведення війни⁵³. Масова загибель цивільних в Україні є

⁴⁵ Олена Петришин, “Символи найвищого щита: думки відомих істориків про тризуб на “Батьківщині-Матері”, *Вечірній Київ*, 15.08.2024, доступно 2 грудня 2024, <https://vechirniy.kyiv.ua/news/87009/>

⁴⁶ Олексій Биков, “Монстри модернізму: “Батьківщина-Мати”, *Хмарочос*, 26.09.2016, доступно 2 грудня 2024, <https://hmarochos.kiev.ua/2016/09/26/monstri-modernizmu-batktivshhina-mati/>

⁴⁷ Олексій Кустовський, “Балада про соняшник”, 2.08.2023, доступно 2 грудня 2024, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=6348216325247373&set=a.364125046989894>

⁴⁸ Він же, Без назви, 2.08.2022, доступно 2 грудня 2024, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=522354477714539&set=a.364125046989894>

⁴⁹ Питльована, “Історико-фольклорний образ козака Мамаю як символ тягlosti національної військової Лилія традиції у репрезентації сучасної української карикатуристики”, *Воєнно-історичний вісник* 50 (4) (2023): 82.

⁵⁰ Допис користувача Oleksiy Kustovsky, доступно 2 грудня 2024, https://www.facebook.com/oleksy.kustovsky/posts/5223544917714525?comment_id=1225199868319192

⁵¹ Олексій Кустовський, Без назви, 2.10.2023, доступно 2 грудня 2024, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=6561532170582453&set=a.364125046989894>

⁵² Він же, “Соняшник. Сорт “HIMARS”, 9.01.2023, доступно 2 грудня 2024, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=5684867601582252&set=a.364125046989894>

⁵³ Він же, “Соняшник і янголи-пелюстки”, 1.08.2023, доступно 2 грудня 2024, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=6343974802338192&set=a.364125046989894>

безпрецедентною для воєн не лише ХХІ ст., а й навіть ХХ ст. Тому, всередині соняшника ангели своїми руками тримають стіни житлового будинку з численними вікнами-зернятами, і не дають йому остаточно розвалитися після влучання російської ракети. Голівки ангелів осяяні німбами, а золоті крила дозволяють миттєво переміщатися туди, де їхня допомога зараз найпотрібніша.

Карикатура О. Кустовського, датована серпнем 2024 р., є рефлексією на прибуття до України винищувачів F-16, переданих їй у рамках міжнародної допомоги⁵⁴. Автор малюнка і тут використав символічне зображення соняшника для втілення свого задуму: насіннєва частина складається у пропелер літака, а пелюстки у ракети, якими може бути оснащений винищувач. Два листка також мають форму літаків, які з підвісок випускають чорні насінини-бомби.

Поява карикатури відбиває дещо перебільшені офіційною пропагандою очікування від передачі F-16, які, попри застереження західних партнерів щодо неможливості з допомогою них докорінно змінити ситуацію на полі бою, презентувалися вітчизняними ЗМІ, як потенційний прорив і в оборонній, і в наступальній стратегії України. Динаміка війни у період з літа 2023 до літа 2024 р. засвідчила слушність думок зарубіжних фахівців щодо згаданих винищувачів, які з огляду на їх тактико-технічні характеристики, вимоги щодо обслуговування, а також загальну кількісну перевагу російської військової авіації, так і не принесли Україні переваги у повітрі.

Мал. 8. Кустовський О.
Хаймарс-соняшник.
Голос України, 25.10.2022

На окремій групі карикатур цього ж автора символічні соняшники зображуються як елемент озброєння, що бореться з ворогом, причому на різних фронтах. Так, “Хаймарс-соняшник”⁵⁵ корінням проростає у пускову установку відповідної американської РСЗВ (див. мал. 8). На ній розташований асоціативний комплекс українського світу, – хатка під стріхою, гніздо лелеки на дереві, криниця-журавель – доля якого зараз залежить від наявності в ЗСУ сучасних озброєнь. Система вистрілює великим кошиком соняха, а на транспортній машині бачимо символічного воїна-козака з жовто-блакитною хоругвою, а також пса Патрона. Образ останнього Україна активно використовувала у своїй інформаційній стратегії, особливо у перший рік війни. Пропаганда обох воюючих сторін неодноразово залучала у ЗМІ і соціальні мережі численні історії, пов’язані з тваринами, особливо собаками і котами, основною метою яких було відволікання уваги від реалій війни, її романтизація⁵⁶.

На іншому малюнку О. Кустовського язички крайових квіток соняшника використовуються українським воїном як диск бензопили. На місці її бака бачимо такий же символічний український світ. Як і на попередній карикатурі, соняшник є тою противагою, на якій тримається вся конструкція. Гострі язички соняшника безжально зрізають уквітчані рашистською Z-свастикою бур’яни, які рясно засмічують посіви пшениці. Багато з них вже лежать під солдатськими берцями, але чималу кількість ще треба знищити⁵⁷.

⁵⁴ Він же, “Sunflower F-16”, 2.08.2024, доступно 2 грудня 2024, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=7894963550572635&set=a.364125046989894>

⁵⁵ Він же, “Хаймарс-соняшник”, *Голос України*, 25.10.2022, доступно 2 грудня 2024, http://www.golos.com.ua/images_upload/2022/10/251022/1666726203_oleksiy_kustovsky_HIMARS-sunflower.jpg

⁵⁶ Matt Broomfield, “How Ukraine is using animal propaganda”, *UnHerd*, 21.08.2023, accessed December 2, 2024, <https://unherd.com/2023/08/how-ukraine-is-weaponising-animal-propaganda/>

⁵⁷ Він же, Без назви, *Голос України*, 25.10.2022, доступно 2 грудня 2024, http://www.golos.com.ua/images_upload/2022/10/251022/1666726272_oleksiy_kustovsky_sunflowerUA.jpg

Соняшник слугує вирішальною зброєю і на продовольчому фронті⁵⁸. Одна велика голівка рослини з жовтогарячими пелюстками розташована у центрі каркасу FPV дрона, менші з зеленими обгортковими приквітками утворюють гвинтові пропелери з тризубом всередині кожного. Ударну силу дрона становлять соняшникові зернята, які є значною частиною українського сільськогосподарського експорту.

Херсонський соняшник і кавун теж борються з російськими зайдами, обплутавши одного з них своїми стеблами, аби перетворити на добриво для українських полів⁵⁹.

Висновкові положення. Таким чином, символіка соняшника в українському мистецтві, матеріальній і духовній культурі, упродовж тривалого часу зберігала тяглість із західноєвропейськими канонами, але водночас виробила і своє оригінальне змістове і формове наповнення цього образу. Уже з XIX ст. соняшник стає одним із найважливіших символів української культури. Контексти російсько-української війни актуалізували звернення до образу соняшника і з огляду на низку трагічних подій, і для передачі аудиторії життєствердних візуальних послань. Реагуючи на актуальні політичні та суспільні виклики вітчизняні карикатуристи найчастіше вдавалися до використання образу соняшника як маркера українськості; сили і рішучості ЗСУ боротися з ворогом; символу родючості українських земель. Соняхи зображуються на карикатурах, які проводять паралелі між козацтвом і сучасними ЗСУ, вони слугують символічною зброєю воїна-козака, або її елементом. Часто соняхи виступають як частина української державної символіки, а також у ролі оберегів українського народу під час воєнного лихоліття.

REFERENCES

- Antonovych, Dmytro. *Yan Stanyslavskiy (1860–1907)*. (Praha: Vydavnytstvo Ukrainkoi Molodi, 1926). (in Ukrainian).
- Broomfield, Matt. “How Ukraine is using animal propaganda”, *UnHerd*, 21.08.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://unherd.com/2023/08/how-ukraine-is-weaponising-animal-propaganda/> (in English).
- Bykov, Oleksii. “Monstry modernizmu: “Batkivshchyna-Maty”, *Khmarochos*, 26.09.2016. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2016/09/26/monstri-modernizmu-batkivshhyna-mati/> (in Ukrainian).
- Dmytrenko, Mykola. “Symvol. Symvolika. Folklor”, *Ukraina v etnokulturnomu vymiri stolit: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 5: Mify i symvolika v etnokulturi ukraintsiv* (Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2015). (in Ukrainian).
- Georgopoulos, Nikki. “Mary Cassatts Suffragist Symbolism”. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://www.nga.gov/blog/cassatt-suffragist-symbolism.html> (in English).
- Hanson, Kristan M. “Sunflower: Knowledge, Myth, and Meaning”, *Plant Humanities Lab. Washington, D. C.: Dumbarton Oaks*, 2021. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://lab.plant-humanities.org/sunflower> (in English).
- Klochko, Diana. “Nashi trahichni y zhyttiestverdni soniakhky”, *Ukrainskyi tyzhden*, 30.08.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://tyzhden.ua/nashi-trahichni-j-zhyttiestverdni-soniakhky/> (in Ukrainian).
- Konovalenko, Oleksandr. Bez nazvy, *Perets. Vesela respublika*, 15 (2023): 4. Last accessed: December 02, 2024, URL: https://www.perets.org.ua/Zhurnal_perets_2023_15/?page=7 (in Ukrainian).
- Kuriacha, Mariia. “Suchasna lehenda lialky-motanky”, *Kunsht*, 01.02.2024. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://kunsht.com.ua/articles/suchasna-lehenda-chomu-isnuvannia-lialky-motanky-ne-dovedene> (in Ukrainian).
- Kustovskiy, Oleksii. “Sunflower F-16”, 2.08.2024. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=7894963550572635&set=a.364125046989894> (in Ukrainian).
- Kustovskiy, Oleksii. Bez nazvy, 2.08.2022. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=5223544777714539&set=a.364125046989894> (in Ukrainian).
- Kustovskiy, Oleksii. Bez nazvy, 2.10.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=6561532170582453&set=a.364125046989894> (in Ukrainian).
- Kustovskiy, Oleksii. Bez nazvy, *Holos Ukrainy*, 25.10.2022. Last accessed: December 02, 2024, URL: http://www.golos.com.ua/images_upload/2022/10/251022/1666726272_oleksiy_kustovsky_sunflowerUA.jpg (in Ukrainian).
- Kustovskiy, Oleksii. “Ahrarnyi dron”, *Holos Ukrainy*, 29.12.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <http://www.golos.com.ua/article/376000> (in Ukrainian).
- Kustovskiy, Oleksii. “Balada pro soniashnyk”, 2.08.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=6348216325247373&set=a.364125046989894> (in Ukrainian).

⁵⁸ Він же, “Аграрний дрон”, *Голос України*, 29.12.2023, доступно 2 грудня 2024, <http://www.golos.com.ua/article/376000>

⁵⁹ Він же, “Щоб рясно вродило”, *Голос України*, 18.11.2023, доступно 2 грудня 2024, <http://www.golos.com.ua/article/375061>

- Kustovskyi, Oleksii. “Khaimars-soniashnyk”, *Holos Ukrainy*, 25.10.2022. Last accessed: December 02, 2024, URL: http://www.golos.com.ua/images_upload/2022/10/251022/1666726203_oleksiy_kustovsky_HIMARS-sunflower.jpg (in Ukrainian).
- Kustovskyi, Oleksii. “Kozatskyi svit”. 27.04.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=6018565054879170&set=a.364125046989894> (in Ukrainian).
- Kustovskyi, Oleksii. “Mekhanika”, 18.08.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=6401189556616716&set=a.364125046989894> (in Ukrainian).
- Kustovskyi, Oleksii. “Mova moia pshenychno-soniashnykova”, 25.10.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=6649587555110247&set=a.364125046989894> (in Ukrainian).
- Kustovskyi, Oleksii. “Prapor na flahshtoku soniashnyka”, *Holos Ukrainy*, 23.08.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <http://www.golos.com.ua/article/373195> (in Ukrainian).
- Kustovskyi, Oleksii. “Shchob riasno vrodylo”, *Holos Ukrainy*, 18.11.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <http://www.golos.com.ua/article/375061>
- Kustovskyi, Oleksii. “Soniashnyk i yanholy-peliustky”, 1.08.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=6343974802338192&set=a.364125046989894> (in Ukrainian).
- Kustovskyi, Oleksii. “Soniashnyk-motanka”, *Holos Ukrainy*, 26.07.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <http://www.golos.com.ua/article/372487> (in Ukrainian).
- Kustovskyi, Oleksii. “Soniashnyk. Sort “HIMARS”, 9.01.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=5684867601582252&set=a.364125046989894> (in Ukrainian).
- Kustovskyi, Oleksii. “Soniashnykova rapsodiia”, *Holos Ukrainy*, 21.06.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <http://www.golos.com.ua/article/371653> (in Ukrainian).
- Kustovskyi, Oleksii. “Voin”, *Holos Ukrainy*, 15.03.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <http://www.golos.com.ua/article/369116> (in Ukrainian).
- Kustovskyi, Oleksii. “Zmiieborets”, *Holos Ukrainy*, 20.03.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <http://www.golos.com.ua/article/369217> (in Ukrainian).
- Levchuk, Oksana. “Zoomorfni obrazy ukrainskoho folkloru: istoriia i metodolohiia doslidzhennia”, *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* 15 (2011): 173–178. (in Ukrainian).
- Lototska, Vita. “Sakralnist motyviv roslynnoho svitu v ukrainskomu plastychnomu mystetstvi”, *Narodoznavchi zoshyty*, 6 (132) (2016): 1423–1427. (in Ukrainian).
- Markitan, Diana. “I” – bilshe, nizh litera”, *Ukrainer*, 16.05.2023. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://www.ukrainer.net/litera-i/> (in Ukrainian).
- Naiden, Oleksandr. *Ukrainska narodna ihrashka: Istorii. Semantyka. Obrazna svoieridnist. Funktsionalni osoblyvosti*. (Kyiv: ArtEk, 1999). (in Ukrainian).
- Olianina, Svitlana. “Ukrainskyi ikonostas XVII–XVIII st.: semantyka plastychnoho obrazu”, *Dys. ... d-ra myst.*: 17.00.05, (Lviv: Lvivska natsionalna akademiia mystetstv, 2020), 159–160, 183. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/specrada/Dusertacii/2020/olianina/web.%20Dysertatsiia%20Olianina.pdf> (in Ukrainian).
- Oosterwyck, Maria van. “Flowers in an Ornamental Vase”. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://www.mauritshuis.nl/en/our-collection/artworks/468-flowers-in-an-ornamental-vase/> (in English).
- Pavelchuk, Ivanna. “Postimpresionizm v ukrainskomu zhyvopysi KhKh – pochatku XXI stolittia: istorychni vytoky, dzhherela inspiratsii, spetsyfika rozvytku”, *Dys. ... d-ra myst.*: 17.00.05, (Lviv: Lvivska natsionalna akademiia mystetstv, 2020). Last accessed: December 02, 2024, URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/specrada/Dusertacii/2020/november2020/IVA_Doctor.pdf (in Ukrainian).
- Peacock, John. *The look of Van Dyck: the self-portrait with a sunflower and the vision of the painter*. (Florence: Routledge, 2017). (in English).
- Petrashyk, Volodymyr. “Ian Stanislavskyi i Mykola Burachek – natkhnenni krasoiu ukrainskoi pryrody”, *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy* 4 (2007): 383–395. (in Ukrainian).
- Petryshyn, Olena. “Symvoly naivyshechoho shchyta: dumky vidomykh istorykiv pro tryzub na “Batktivshchyni-Materi”, *Vechirni Kyiv*, 15.08.2024. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/87009/> (in Ukrainian).
- Polishchuk, Nina. “Ukrainska ikonohrafiia sviatoho Yuriia Zmiiebortsia ta Peremozhtsia”, *RISU*, 06.05.2020. Last accessed: December 02, 2024, URL: https://risu.ua/ukrajinska-ikonohrafiya-svyatogo-yuriya-zmiiebortsya-ta-peremozhchya_n104345 (in Ukrainian).
- Ponomariv, Oleksandr. *Kultura slova: Movnostylistychni porady*. (Kyiv: Lybid, 2001). (in Ukrainian).
- Pytlovana, Liliia. “Istoryko-folklornyi obraz kozaka Mamaia yak symvol tiahlosti natsionalnoi viiskovoi tradytsii u reprezentatsii suchasnoi ukrainskoi karykaturystyky”, *Voiенно-istorychnyi visnyk* 50 (4) (2023): 79–87. (in Ukrainian).
- Pytlovana, Liliia. “Problemy svitovoi yadernoi ta enerhetychnoi bezpeky pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny 2022–2023 rokiv u reprezentatsii suchasnoi karykaturystyky”, *Ukraina v umovakh transformatsii mizhnarodnoi systemy bezpeky. Materialy mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii*. (Lviv, 12 travnia 2023 r.), uporiadnyky Malskyi M.Z., Leshchenko L.V., Kuchyk O.S., Vovk R.V. (Lviv: Fakultet mizhnarodnykh vidnosyn LNU Im. I. Franka, 2023), 98–102. (in Ukrainian).

- Pytlova, Liliia. “Reprezentatsiia obrazu zovnishnoho voroha u karykaturi zhurnalu “Perets” pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 roku”, *Viiskovo-naukovi visnyk* 38 (2022): 243–265. (in Ukrainian).
- Scoble, Gretchen and Field, Ann. *The Meaning of Flowers: Myth, Language & Lore*. (San Francisco: Chronicle Books, 2014). (in English).
- Tongiorgi Tomasi, Lucia. *An Oak Spring flora: flower illustration from the fifteenth century to the present time: a selection of the rare books, manuscripts and works of art in the collection of Rachel Lambert Mellon*. (Upperville, Va.: Oak Spring Garden Library, 1997). (in English).
- Wilde, Oscar. *Essays and Lectures*. (London: Methuen & Co. LTD, 1913), 154. (in English).
- Yllaryonov, Andrei. “Polytychesky motyvirovannoe yspolzovanye form “v Ukrayne” y “na Ukrayne” v russkom yazyke”. 17.02. 2015. Last accessed: December 02, 2024, URL: // <http://aillarionov.livejournal.com/790598.html> (in Russian).
- Zhuravel, Yurii. “A vam kazaly: ne na.., a V Ukrainu!” 26.02.2022. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://armyinform.com.ua/wp-content/uploads/2022/04/ne-na-ukrayinu-a-v.jpg> (in Ukrainian).
- Zhuravel, Yurii. “Peremohly natsyzm – peremozhemo i rashyzm!” 08.05.2022. Last accessed: December 02, 2024, URL: // <https://www.facebook.com/photo/?fbid=556537492499204&set=a.262209375265352> (in Ukrainian).
- “3 Memento Mori That are to Die For?”. Last accessed: December 02, 2024, URL: <https://clocktower.ucollege.edu/articles/2018/3-memento-mori-that-are-to-die-for> (in English).

SUNFLOWER SYMBOLISM IN NATIONAL CARTOONS DURING THE PERIOD OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR OF 2022–2024: CONTINUITY OF TRADITIONS AND MODERN CONTEXTS

Liliya PYTLOVANA

Ukrainian Catholic University,

Department of History

2a Kozelnytska str., Lviv 79026, Ukraine

e-mail: pytlova@outlook.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5700-9992>

The article analyzes the use of sunflower symbolism in contemporary Ukrainian political cartoons. Cartooning is not a propaganda tool a priori, but as a reaction to current events, it can play a mobilizing and motivating role in society through digital media and social networks. Graphic satire is both a reflection of public opinion and a means of influencing it. During the Russian-Ukrainian war, political cartoons became an important form of political discourse both inside and outside our country. Thematically, some drawings most often criticize Russia's foreign policy, President Putin, the aggressive war he has launched against Ukraine, etc. Another group of political cartoons is a reflection on the way the civilian population of Ukraine is experiencing the war and, at the same time, the heroic struggle of the Armed Forces of Ukraine on the war fronts.

The author of article traces the history of the symbolic image of the sunflower plant in the world and Ukrainian visual culture, demonstrates the continuity of its use in Western and national visual arts. It is proved that the Russian-Ukrainian war of 2014–2024 actualized the artists' appeal to archetypal images, including floral ones, one of the most important of which is the sunflower. Based on the analysis of political cartoons, the visual plots that use the image of a sunflower plant, its marker roles and symbolic modalities are identified.

As early as the nineteenth century, the sunflower became one of the most important symbols of Ukrainian visual culture and decorative and applied arts. The context of the Russian-Ukrainian war of 2022–2024 updated the use of the sunflower image, both to commemorate a number of tragic events and to convey life-affirming visual messages to the mass audience. In response to current political and social challenges, Ukrainian cartoonists, in addition to the traditional figurative meaning of the sunflower as a symbol of the sun, warmth, life, faithfulness, and diligence, most often used the image of the sunflower as a symbol of Ukrainian-ness, the strength and determination of the Ukrainian armed forces to fight the enemy, and as a symbol of the fertility of Ukrainian lands. Sunflowers are depicted in cartoons that draw parallels between the Cossacks and the modern Ukrainian Armed Forces, and they serve as the symbolic weapon of a Cossack warrior or an integral part of it. In particular, in the cartoons, symbolic sunflowers become part of weapons such as spears, sabres, multiple launch rocket systems, FPV drones, F-16 fighter jets, etc. Sunflowers often appear as part of Ukrainian state symbols, as well as protective amulets of the Ukrainian people during wartimes.

It has been shown that the sunflower cartoons of 2022–2024 have a distinct mobilization and inspirational potential. The artists either intuitively or intentionally use only the symbolic meaning of the plant that has developed in the mentality of the Ukrainian people throughout the time of cultivation of this plant in our territory, and which inherited, due to its physical similarity and biological properties, the mythical ideas about the sun of ancient times.

Such use of sunflower symbolism in the cartoons during the period of the Russian-Ukrainian war is not accidental, as the crash of the Boeing 777 near Donetsk and the Illovaik tragedy are associated with sunflowers more because of their localization in the places where the plant is grown, while the use of sunflowers as a symbol of the sun, prosperity, loyalty, and hard work is deeply rooted in Ukrainian culture and mentality.

Key words: Armed Forces of Ukraine, cartoon, Russia, Russian-Ukrainian war, sunflower symbolism, symbol, Ukraine.